

УДК 159.923.3

І. С. Коваль

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті проведено інформаційно-аналітичний огляд підходів до опису структурних компонентів психологічної готовності. У структурі психологічної готовності майбутніх працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, автором виділено чотири пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти, а саме: мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, операційний та особистісний. Також здійснено науковий огляд зазначених компонентів та розглянуто особистісні якості пожежних-рятувальників, необхідних для професійної діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Ключові слова: психологічна готовність, майбутні рятувальники, екстремальні ситуації, мотиваційний компонент, когнітивно-інтелектуальний компонент, операційний компонент, особистісний компонент.

В статье проведен информационно-аналитический обзор подходов к описанию структурных компонентов психологической готовности. В структуре психологической готовности будущих работников Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям, автором выделены четыре связаны между собой и взаимобусловлены компоненты, а именно: мотивационный, когнитивно-интеллектуальный, операционный и личностный. Также осуществлен научный анализ указанных компонентов и рассмотрены личностные качества пожарных-спасателей, необходимых для профессиональной деятельности в чрезвычайных ситуациях.

Ключевые слова: психологическая готовность, будущие спасатели, экстремальные ситуации, мотивационный компонент, когнитивно-интеллектуальный компонент, операционный компонент, личностный компонент.

This article provides information and analytical review of approaches to describe the structural components of psychological

readiness. The structure of psychological readiness of future employees of the State Service of Ukraine of Emergencies, author, four inter-related and interdependent components, namely: motivational, cognitive-intellectual, operational and personal. Also, research conducted inspection of these components are considered personal qualities and fire-rescue required for professional work in emergencies.

Keywords: *psychological readiness, future rescue, emergencies, motivational component cognitive-intellectual component, operational component, the personal component.*

Постановка проблеми. Соціокультурні зміни, що відбуваються на українських теренах, зумовлюють потребу в підготовці професіоналів нової, тверезо-мислячої генерації, котрі мають багаж знань та вміють самостійно та креативно вирішувати проблеми в надзвичайних ситуаціях. Сьогодні Україна стикається із проблемами пожежно-технічної інтеграції в міжнародні системи безпеки, що пророкує високий рівень професійної компетентності майбутніх пожежних-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) під час виконання службових завдань у зоні лиха, підвищенні кваліфікації тощо.

Так, необхідно зробити інтенсивнішим процес навчання, створювати та постійно вдосконалювати навчальні бази, для підготовки висококваліфікованих рятувальників, використовуючи та впроваджуючи передовий досвід науковців.

На нашу думку, у підготовці майбутніх рятувальників, необхідно звертати увагу на: професійні, особистісні, індивідуальні, психологічні якості, необхідні пожежникам під час виконання службових завдань, та ефективність їх формування у процесі підготовки; досягнення науки та ступеня застосування нововведень у навчально-виховний процесі.

У навчальних закладах ДСНС України, професійна освіта повинна базуватись на ідеях гуманізму: невимушений усебічний розвиток індивідом власних здібностей, інтересів та потреб; здатність до саморозвитку та самоаналізу; орієнтація на усвідомлений вибір поведінки в надзвичайних ситуаціях різного характеру. Найважливіший елемент підготовки майбутніх пожежних фахівців базується на психологічній готовності до тактичної та управлінської діяльності.

Аналіз останніх джерел та публікацій. У сучасній науці немає однозначного розуміння структури психологічної готовності

до професійної діяльності. Так, *М. Дяченко та Л. Кандибович* виокремили: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінний компоненти; *О. Керницький*, вивчаючи формування психологічної готовності курсантів до льотної діяльності в структурі, виділив дещо інші компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий та професійно-важливі якості особистості військового пілота; підтримує погляди попередника *Ю. Бойко*, тому у структурі психологічної готовності майбутніх юристів виокремлює наступні компоненти: мотиваційний, операційний, емоційно-вольовий, особистісний; *В. Ягунов* до основних структурних компонентів психологічної готовності відносить: мотиваційний, пізнавальний, емоційний, вольовий; *А. Грачов* визначив структуру готовності працівника ДПС МНС Росії до професійної діяльності, у яку включає: мотиваційний, орієнтаційний, вольовий, операційний, фізичний, оцінний компоненти; *Є. Школяр* вивчаючи формування психологічної готовності в майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, виокремлює: мотиваційний, інтелектуально-когнітивний та регуляторний елементи.

Не зважаючи на окремі відмінності в поглядах науковців на структуру психологічної готовності особистості до діяльності, про що свідчать особливості структури психологічної готовності, вчені залишаються одноставними в тому, що основні її складові визначаються змістом та умовами конкретної фахової діяльності.

Оскільки в науковій літературі висвітлено та обґрунтовано структуру та способи формування психологічної готовності в різних напрямках діяльності, у межах статті за допомогою теоретичного аналізу розкриємо та уточнимо структурні компоненти психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Мета статті: на основі теоретико-психологічного аналізу визначити структуру психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу діяльності майбутніх рятувальників, спостерігається необхідність застосування спеціальних методик та програм для формування психологічної готовності до діяльності внаслідок наявності постійних загрозливих факторів, що зумовлюють потребу вивчення структури готовності до діяльності в екстремальних умовах [15]. Готовність

появляється в результаті досвіду особистості, що базується на формуванні позитивного ставлення до фахової діяльності, усвідомленні потреб та мотивів. Конкретним вираженням готовності є характеристики поведінки особистості, такі як: вольові, емоційні та інтелектуальні.

Стан психологічної готовності включає складну динамічну структуру, до якої входять мотиваційні, вольові, пізнавальні, емоційні, операційні компоненти, властивості та стани людської психіки у співвідношенні із професійними завданнями та зовнішніми обставинами, що склалися.

Так, український сучасник В. Моляко, досліджуючи психологічну готовність до діяльності, виокремлює основні компоненти, серед яких: знання, вміння, навички та мотиви діяльності. Учений зазначає, що структуру готовності потрібно розглядати в залежності від того, яку діяльність буде виконувати особистість – творчу чи виконавчу [16].

Визначаючи структуру психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, ми виділяємо в ній чотири пов'язані між собою та взаємообумовлені наступні компоненти: мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, операційний та особистісний.

Мотиваційний компонент готовності характеризує здатність майбутніх фахівців мотивувати себе на набуття необхідних фахових знань, умінь та навичок і формування компетентності в надзвичайних ситуаціях.

У мотиваційній сфері проявляються найбільш значущі характеристики психологічної готовності до професійної діяльності, оскільки вона є складним механізмом співвідношення зовнішніх та внутрішніх чинників поведінки індивіда та постійним їх взаємним впливом, у якому суб'єкт дії та ситуація обопільно впливають один на одного, результатом якого є поведінка людини. У структурі особистості мотивація займає визначальне місце, представляючи процес передачі зовнішніх подразників об'єктивної дійсності у внутрішні спонукальні сили поведінки індивіда. А. Леонтьєв доводив, що мотиваційна готовність є основою освіти, так як без мотиву та сенсу не можлива жодна трудова діяльність, не втілюються ніякі знання та сформовані вміння [13]. На думку Р. Санжеева, мотивація визначає напрямок та способи здійснення конкретної діяльності [7]. М. Дяченко, Л. Кандибович, Є. Кокшенєва, Р. Лучен-

ко та Ю. Бойко розглядали мотивацію через позитивне ставлення, інтерес до обраної фахової діяльності [2, 11, 14]. Мотиви, які формуються в процесі життєдіяльності людини, стають основними та звичними і відображаються на загальному враженні, яке справляє людина на оточуючих, тобто характеризують її в цілому.

Для ефективного виконання трудової діяльності, враховуючи всі норми та вимоги регуляції, сумлінність є основним критерієм. Тому у статті розглядаємо мотивацію як сукупність сил, які змушують майбутнього рятувальника сумлінно виконувати професійну діяльність в екстремальних умовах, із певною наполегливістю для ефективного вирішення поставленого завдання. Сила мотиву впливає як на активність особистості, так і на успішність та продуктивність прояву такої активності, скажімо – на ефективність професійної діяльності майбутнього фахівця в особливих умовах.

Мотиваційний компонент є пусковим механізмом фахової діяльності майбутнього рятувальника, який сприяє необхідному рівню активності працівника, контролює зміст активності майбутнього пожежника та зокрема використання ним засобів під час виконання функціональних обов'язків для досягнення продуктивного кінцевого результату.

Таким чином, мотивація до діяльності працівників ДСНС впливає на досягнення похвального результату, цілеспрямованість, почуття обов'язку та впевненість у власних силах. Психологічна готовність майбутніх фахівців до діяльності в особливих умовах значною мірою залежить від типу мотивації та спрямованості на виконання професійних завдань.

Наступним є когнітивно-інтелектуальний компонент психологічної готовності, який є сукупністю спеціальних знань необхідних для продуктивної діяльності, характер професійної «картини світу», високу здатність до навчання та спрямованість на оволодіння специфікою діяльності. В. Фортунатов уважає, що основним елементом освіти є знання [10]. Так, у професійному становленні знання відіграють важливу роль, сприяючи утворенню поглядів, переконань, на основі яких формуються риси характеру.

Когнітивні процеси є показниками якості внутрішніх регуляторів, за допомогою яких особистість отримує, інтерпретує, зберігає та відтворює необхідну інформацію. Учені В. Бехтерев, Б. Ломов, С. Рубінштейн вивчали процес інтеріоризації, яка є засобом наочності суб'єкта діяльності, за допомогою якого відбувається за-

своєння досвіду. Професійні знання працівника ДСНС України об'єктивно-необхідні для ефективної діяльності в зоні лиха, охоплюють інформацію про технології виконання функціональних обов'язків та про всі детермінанти, які визначають продуктивність у досягненні поставлених цілей.

У свою чергу О. Коберник, О. Керницький, Е. Сафянц, Л. Чернікова, Н. Іполітова у структурі психологічної готовності виокремлювали когнітивний компонент, де розглядали його, як інтеграція, яка відображає інформованість працівника про зміст трудової діяльності, рівень методичних та спеціально предметних знань професійної діяльності [1, 6, 8, 9].

Обізнаність майбутнього рятувальника у специфіці та конкретиці власної трудової діяльності, її структурі та змісті є вагомим умовою психологічної готовності до професійного функціонування. Також рятувальнику необхідно знати власні індивідуальні особливості характеру, сильні та слабкі боки.

Тому, використання працівником ДСНС умінь та навичок отриманих у процесі підготовки вимагає від нього постійного, цілеспрямованого модернізування та вдосконалення набутої бази знань, конкретних результатів залежно від слабких та сильних боків особистості. Розвиваючи думку науковців, зазначимо, що фахові знання акумулюють основу формування психологічної культури майбутнього рятувальника та визначають психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах.

Характеризуючи операційний компонент психологічної готовності, спираємось на те, що професійні вміння майбутніх рятувальників ДСНС України є вихідними елементами цілісної технології роботи рятувальника. Цей компонент є комплексом умінь та навичок, які забезпечують результативність процесу прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях.

Весь багаж умінь та навичок пожежників, доцільно розділити на дві групи: психологічні та загальноуправлінські. Де психологічні пов'язані із забезпеченням прийняття правильних та результативних рішень в екстремальних ситуаціях, сюди відносимо: створення сприятливого мікроклімату в колективі; визначення оптимального стилю спілкування; заохочення до позитивної комунікації між учасниками взаємодії; постійний аналіз та оцінка результативності власної діяльності; вміння контролювати себе перебуваючи в зоні лиха, аналізуючи досягнення та недоліки; роз-

робка та прийняття рішень, беручи до уваги психологічні особливості надзвичайної ситуації; стимулювання особистісно-професійного потенціалу фахівця.

Загальноуправлінськими вважаються вміння та навички, які сприяють підвищенню ефективності керівної діяльності, щодо процесу прийняття управлінських рішень. Сюди відносимо: вміння ретельно аналізувати ситуацію, ставити конкретні цілі (стратегічні і тактичні) і визначати шляхи їх реалізації; вміння ефективно контролювати процес виконання завдань; визначати конкретну чисельність виконавців діяльності; розробляти структуру та основні елементи управління; використання творчих елементів діяльності.

Український педагог О. Коберник, у структурі готовності до педагогічної діяльності виокремлював «операційний компонент» як інтегровані якості, які набуваються студентами у процесі опанування психолого-педагогічних та фахових дисциплін, самостійної діяльності в період спеціальних практик [9]. М. Дяченко та Л. Кандибович розвиваючи вищезазначену думку, вважають що цей компонент включає в себе оволодіння та використання на практиці способів та прийомів професійної діяльності, знань, умінь, навиків, процесів аналізу й узагальнення [4]. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен, узагальнивши попередників, акцентують увагу на операційному компоненті, який представляє собою володіння необхідними ключовими компетентностями, способами і прийомами діяльності [5]. У своїх дослідженнях Є. Кокшенєва розкрила зміст структури готовності майбутнього фахівця з соціальної роботи до професійної діяльності, де виділила операційно-діяльнісний компонент, який свідчить про наявність умінь і навичок, що дозволяють вирішувати професійні завдання фахівця [11].

О. Керницький та Ю. Бойко досліджуючи психологічну готовність майбутніх фахівців військового профілю, виокремлювали операційний компонент, як систему регуляції професійної діяльності [2, 8].

Підтримує та узагальнює думки попередників А. Грачов, який у власних структури готовності працівника ДПС МНС Росії, включає операційний компонент, як володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, вміннями, навичками, а також процесами аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення [3].

Завершальною складовою психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є особистісний компонент. Він розкриває сукупність вагомих особистісних якостей майбутніх рятувальників до професійної діяльності. Цей компонент має стійкий особистісний характер, оскільки перші три компоненти (мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, операційний) – це функціональні характеристики працівника ДСНС України.

Структуру готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів, М. Кулакова визначає шляхом конкретизації її компонентів, де виділяє групу компонентів, що характеризують особистісні якості фахівця (адаптаційний, емоційно-вольовий, мобілізаційний, комунікаційний) [12].

Цікавими є дослідження Ю. Бойко, де в структурі психологічної готовності майбутніх юристів, вчена виділяє особистісний компонент і трактує його, як систему ставлень особистості до себе та прийняття себе як суб'єкта професійної діяльності [2].

Зазначений компонент є системоутворюючим елементом підготовки майбутніх рятувальників, який займає позицію базової складової процесу становлення індивіда як професіонала та передбачає сукупність особистісних якостей, необхідних для правильного і ретельного виконання фахової діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Особистісний компонент включає в себе важливі індивідуальні характеристики майбутніх рятувальників, які впливають на трудову діяльність у зоні лиха. Залежно від ставлення працівника ДСНС до трудової діяльності, всі характеристики компоненту можна поділити на три групи:

– до екстремальної ситуації (інтелектуальний рівень, готовність до ризику, організаторські здібності, професіоналізм, винахідливість, гнучкість);

– до пожежної команди, яка ліквідує (гуманність, справедливість, вимогливість, колективізм, доброзичливість, взаємодопомога, демократизм, взаємопідтримка, працездатність);

– до самого себе (рішучість, упевненість у власних силах, працездатність, принциповість, самоконтроль, самокритика, самонавіювання).

Аналізуючи наукові джерела, де розкриваються якості особистості, потрібні психологічно готовому рятувальнику для виконан-

ня трудової діяльності, то в притул підійдемо до моделі ефективно працюючого працівника ДСНС. Тут мається на увазі динамічна модель, тому що кожен конкретний фахівець має змогу її доповнити.

Розглянемо особистісні якості пожежних-рятувальників, на основі психограми співробітників протипожежної служби М. Мар'їн, І. Єфанова, М. Поляков, які складають основу цієї моделі. До неї включено наступні психологічні якості:

- сміливість;
- спроможність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
- впевненість у собі;
- здатність приймати правильне рішення у випадку нестачі необхідної інформації, відсутності часу на її осмислення;
- вміння об'єктивно оцінювати власні сили і можливості;
- спроможність до тривалого збереження високої активності;
- вміння розподіляти увагу під час виконання кількох дій, функцій, завдань;
- врівноваженість, самовладання під час конфліктів;
- хист до швидкого встановлення контактів із незнайомими людьми, потерпілими;
- вміння підпорядковувати людей, викликати в них довіру;
- здатність знаходити потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника;
- схильність до ризику.

Ці якості проявляються в залежності від специфіки трудової діяльності рятувальників та пов'язані з її успішним виконанням [17].

Таким чином, професійна діяльність майбутніх рятувальників вимагає багатопланового аналізу як самостійного явища, оскільки знаходиться в тісному зв'язку із повсякденною діяльністю під час чергувань, особистісним розвитком, спілкуванням та результатом спільної роботи. Беручи до уваги всі ці зв'язки, можна аналізувати фундаментальні складові професійної компетентності рятувальника, які є для нього потрібними для психологічної готовності фахівців ДСНС України.

За допомогою аналізу та систематизації теоретичних даних, робимо **висновок** про те, що робота рятувальників в екстремальних умовах висуває високі вимоги до особистісної, поведінкової, інтелектуальної та міжособистісної сфер діяльності індивіда.

У зв'язку з цим, набуває актуальності проведення емпіричних досліджень у напрямі психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, оскільки питання особливостей формування готовності потребує вивчення та розв'язання як на теоретичному, так і практичному рівнях. Інакше кажучи, психологічна готовність до діяльності в особливих умовах є одним із головних чинників підвищення ефективності фахової діяльності пожежних-рятувальників.

Література:

1. Андрієвська Н. Ф. Формування готовності майбутнього учителя музики до організації дозвілля учнів : Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 180 с.
2. Бойко Ю. Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності автореф. канд. пед. наук : 13.00.07 / Юлія Юріївна Бойко. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 29 с.
3. Грачев А. А. Технология формирования готовности к профессиональной деятельности у сотрудников ГПС МЧС России дисерт. канд. пед. наук : 13.00.08 / Алексей Анатольевич Грачев. – Алексеевка : ГОУВ-ПО «Алексеевский филиал БГУ», 2011. – 178 с.
4. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : Автореф. диссерт. д-ра пед. наук: 13.00.01 / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.
5. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
6. Ипполитова Н. В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза: личностный аспект: Монография [Текст] / Н. В. Ипполитова, М. А. Колесников, Е. А. Соколова. – Шадринск : Исеть, 2006. – 236 с.
7. Карпов, А. В. Психология труда: учебник – 2-е изд. / А. В. Карпов. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 154 с.
8. Керницький О. М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності автореф. канд. пед. наук : 13.00.02 / Олександр Михайлович Керницький. – Хмельницький : ХІ ВПС імені Івана Кожедуба, 2005. – 19 с.
9. Коберник О. Формування у студентів готовності до впровадження інноваційних педагогічних технологій // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 4. – С. 104–109.
10. Коваль Т. Компоненти готовності вчителя до роботи з батьками в поліетичному середовищі [Електронний ресурс] / Т. Коваль. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkol.

11. Кокшенева Е. А. Формирование готовности студентов вуза к будущей профессиональной деятельности автореф. канд. пед. наук: 13.00.08: Елена Анатольевна Кокшенева; ГОУ ВПО КГУ. – Кемерово, 2010. – 26 с.

12. Кулакова М. В. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів автореф. канд. пед. наук : 13.00.04 / Майя Володимирівна Кулакова. – Одеса : ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2006. – 22 с.

13. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев // Психология личности.- 2-е изд. – М. : Политиздат, 1977. – 277 с.

14. Лучечко Р. І. Формування готовності старшокласників сільської школи до трудової діяльності в умовах ринкових відносин : Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Р. І. Лучечко. – К., 1994. – 147 с.

15. Моисеев В. Т. Формирование у курсантов высших военно-морских училищ готовности к педагогической деятельности: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / В. Т. Моисеев. – М., 1991. – С. 12.

16. Моляко В. А. Рейтинг уровня подготовки специалистов / В. А. Моляко // Среднее специальное образование. – 1991. – № 11. – С. 21–22.

17. Профессиографическое описание основных видов деятельности работников ДПС МВС России : посібник / ред. М. И. Марьин, И. М. Єфанова, М. М. Поляков та ін. – Ми : ВНДИПО, 1998. – 132 с.